



УДК 069 Јелена Анжујска
<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.17>

ЈЕЛЕНА ВЕЛИКА КРАЉИЦА – ИЗЛОЖБА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У КРАЉЕВУ

Краљица Јелена је преко шездесет година утицала на културу и историју Србије и у складу с тим изложба је конципирана у целинама које приказују три периода њеног живота. Први је период после удаје за српског краља Уроша I, трећег сина Стефана Првовенчаног, и траје до његове смрти 1276. године. То је време када је родила синове Драгутина и Милутина и ћерку Брњачу. На паноима, илустрованим картама и представама породице на фрескама у манастиру Сопотани, приказан је след историјских догађаја који су утицали на развој Српске средњовековне државе 12. и 13. века. Један од најпознатијих средњовековних градова у близини Краљева је Маглич, тако да изложбу допуњује макета његове идеалне реконструкције. Историјска личност која се за Маглич везује је архиепископ Данило II, који је истовремено савременик, пријатељ и сарадник краљице Јелене и писац њеног житија, у оквиру свог славног дела *Животи краљева и архиепископа српских*. Аутори изложбе су на рачуно о историјским приликама тадашњег периода вешто допунили одабраним археолошким предметима и тиме приказали начин живота на двору династије Немањића, као и тадашње властеле. Овај део изложбе краси средњовековна трпеза, реконструисани храстов сто прекривен стољњаком и постављене оригиналне средњовековне посуде, које су откривене приликом ископавања у манастирима Градац и тврђави Маглич (из збирке Народног музеја Краљево) и манастира Студеница (из збирке Народног музеја у

Београду). Реконструкција средњовековне трпезе је изведена на основу фреске *Света Тројица* у капели Јелениног сина, краља Драгутина у Ђурђевим ступовима. Бурно време свргавања краља Уроша и примопредаја власти 1282. године дешава се у Дежеви где се вероватно налазио Драгутинов двор. Симболично заокружење прве изложбене целине представља парапетна плоча, фреско осликана, из цркве у Дежеви, позајмљена из збирке Музеја „Рас” у Новом Пазару.

Другу етапу живота краљице Јелене чини њено самостално управљање делом Србије, у којој се појављује под титулом *Јелена велика краљица* и *Јелена краљица Србије, Дукље, Албаније, Хума, Далмације и Приморских области*. Посебно је важна њена знаменита ктиторска активност. Управо да би се што верније и документарно приказао овај период у току припреме изложбе сручњаци Народног музеја из Краљева (Татјана Михаиловић и Сузана Новчић, аутори пројекта, Срђан Вуловић, фотограф и Драган Војиновић, техничар) обавили су прво музејско међународно теренско истраживање, у циљу прикупљања високо квалитетне фотодокументације. Тим Музеја обишао је крајеве, цркве и археолошка налазишта везана за живот, ктиторску делатност, уметност и ликовне представе краљице Јелене. То је најпре био пут по Србији, по манастирима у којима су сачувани Јеленини портрети: Градац, Ариље, Сопоћани, Ђурђеви ступови и Грачаница. Друго стручно путовање је било сложеније и дуже. Стручњаци Музеја су у Црној Гори, Албанији и Републици Српској обишли локалитете од Богородице Бистричке код Бијелог Поља, преко Плава, Скадра са више његових налазишта, Манастира Врањине, Улциња, Богородице Ратачке код Бара, Котора и Требиња. Кроз ова студијска путовања начињен је корпус од око 2.000 професионалних дигиталних фотографија српског средњовековног наслеђа чији поједини сегменти се односе на споменике који су последњи пут документовани 60-тих година 20. века, а неки (посебно у Скадру), нису наново снимани од међуратног периода. Тиме овај ресурс има шири научни и културни потенцијал на нивоу Србије.

О личности краљице Јелене сведочи њена потреба да оснује јединствену школу за девојке, коју је организовала у циљу васпитавања, подизања и школовања сиротих у областима потребним за жену тога времена: вез, писменост и музика. Ручни рад је у том процесу заузимао посебно место. Ауторке изложбе су у сарадњи са Милицом Јовановић Марковић, стручњаком за златовез, на посебан начин посветиле пажњу средњовековном везу и учињен је драгоцен покушај да се реконструише основа ове fine технологије.

Последњи период Јелениног живота настаје после 1306. године, када управу над Приморјем преузима њен унук Стефан Дечански. Краљица се замонашила у цркви Св. Николе у Скадру, и повукла у свој двор у Брњацима, где се и упокојила 1314. године.

Трећу целину чини казивање о највећој задужбини краљице Јелене, манастиру Градац, којем је наменила да буде место њеног гроба и чувања њеног имена. У овом делу изложбе истакнути су резултати обимних археолошких истраживања и конзерваторско-рестаураторских радова које су годинама обављали стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе, археолози Александра Јуришић и Емилија Пејовић, и архитекта Оливера Кандић. Налази са ископавања чувају се у Народном музеју у Краљеву. Изложен је део богатог материјала: делови стаклених посуда, пехар од нојевог јајета, новац, као и јединствена гвоздена мистрија.

Посебно драгоцену илустрацију чине фреске у фрагментима пронађене приликом конзерваторских и рестаураторских радова и археолошких ископавања, које су управо на овој изложби први пут представљене широкој јавности. Њихова важност је утолико већа што је у цркви Благовештења живопис веома оштећен, тако да фрагменти представљају изванредну допуну познавању ове уметничке целине. Др Гордана Томовић, историчар и палеограф, с посебном пажњом је приступила проучавању делова фресака са остацима записа из којих је реконструисала *Молитву краљице Јелене*, која на изложби представља ексклузивни материјал.

Приказ Јелене као монахиње сачуван је на фресакама у манастирима у Ариљу и Грачаници. О крају њеног живота сведочи тужбалица краља Милутина над телом мајке, коју је забележио архиепископ Данило II у *Житијима краљице Јелене*.

Ауторке изложбе, Татјана Михаиловић и Сузана Новчић, испричале су нам и приказале дивну причу о животу краљице Јелене. Племкиња Јелена, француског порекла, удајом живот везује и значајно утиче својим деловањем у средњовековној Српској држави. Био је ово веома захтеван задатак који су ауторке поставиле у својој намери да дочарају историјску личност, владарку из куће Немањића. Панои, мапе, бројне фотографије, затим историјска и архивска документа, предмети потекли са ископавања и мобилијар у црквама, макета Маглича, детаљи документације првих истраживача Валтровића, Бошковића и Ненадовића, златовез, као и макете дубровачких галија које је изградило Удружење брододелара *Кормило* из Краљева, све заједно чине складну причу која овом приповедању даје личну димензију.

Дизајн пропагандног материјала изложбе, којим се бавио Драган Пешић, такође доприноси да се пред нама одвија узбудљив историјски роман. За потребе изложбе снимљен је играни промотивни спот у производњи Creative&Fullstop, редитеља Ђорђа Стајића, који је емитован у медијској кампањи на телевизијама и друштвеним мрежама, а истовремено је био и део концепта изложбе.

Народни музеј у Краљеву издао је каталог изложбе илустрован бројним прилозима, а обимни стручни текстови значајно доприносе расветљавању историјских прилика у средњовековној Српској држави у периоду кад је живела и владала краљица Јелена. Татјана Михаиловић у тексту *Краљица Јелена, знаменита личност српске историје и културе* изложила је целокупан живот и државне прилике, тумачењем бројних историјских и археолошких извора. Биљана Цинцар Костић, кустос Музеја Српске православне цркве, у тексту *Трагом златне нити, од двора до народне ношње* бавила се темом Јелениног утицаја на свакодневни живот у Србији, на заштиту и образовање жена. Сузана Новчић у тексту *Градац – духовни дом Јелене, велике краљице* дала је детаљан приказ оснивања овог манастира и како је Јелена као ктиторка утицала на уметничко и архитектонско обликовање ове задужбине. Емилија Пејовић у тексту *Прилог познавању археолошког наслеђа манастира Градац* допринела је приказом бројних и занимљивих резултата дугогодишњих археолошких истраживања. У каталогу је објављена тужбалица краља Милутина, а посебну вредност чине песме посвећене Јелени, аутора Драгиње Урошевић, *Краљичина смрт* из збирке *Јелена Анжујска*, и Слободана Ракитића *Слово љубве за Јелену*.

Приликом отварања изложбе у Галерији САНУ (април 2016.) објављен је у издању ове институције, допуњен и измењен каталог. Окосницу каталога чини заједнички текст Татјане Михаиловић и Сузане Новчић *Јелена велика краљица*, у којем су значајно проширена и критички допуњена претходна излагања, и који су овом приликом рецензирали Миодраг Марковић и Бојан Миљковић. Тиме је изложба обogaћена драгоценом научном грађом.

Изложба је први пут отворена у Народном музеју у Краљеву 7. октобра 2014. у оквиру обележавања Дана града Краљево. Даља гостовања била су део концепције пројекта, а то је да се прикаже у срединама у којима је краљица Јелена владала и чијој баштини припада. Тако је током 2015. године, изложба најпре гостовала у Рашки (Центар за културу *Градац*) у оквиру *Дана краљице Јелене*, а затим у Црној Гори, у Старом граду у Котору (палата Пима – Галерија *Солидарности*) и

у Музеју Херцеговине у Требињу (Република Српска). Исте године пројекат је приказан у Културном центру Србије у Паризу.

Гостовања су се наставила у 2016. години, када је део изложбе постављен у Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу, затим и у току *Дана франкофоније* у Лиону (где је Србија била гост), у организацији Министарства спољних послова. У априлу 2016. изложба је отворена у Галерији САНУ.

Маја Ђорђевић